

3. A gazdaságpolitika mozgásterének meghatározó peremfeltételei egy nyitott gazdaságban

3.1. A makrogazdasági egyensúly és a gazdaságpolitika egyensúlyi hatása

3.3.1. A zárt gazdaság gondolkodásmódja

A gazdaságpolitikai ösztönzők jelentős mértékben függnek a beruházások alakulásától, a pénzpiac reakcióitól és nyitott gazdaság esetén az árfolyamrezsim megválasztásától. A kiindulási alap az árupiaci és a pénzpiaci kereslet-kínálati egyensúlyának a közös metszete.¹ Az árupiac viszonya a kamatpolitikához a következő: minél magasabb a reálkamat, annál drágább a beruházási (és fogyasztási) hitel, ami visszafogja a beruházást (és a fogyasztást), tehát alacsonyabb jövedelemtermeléshez vezet. Ezzel egy időben a pénzpiacon keresztül a kamatszint is függ a megtermelt jövedelemtől. Minél magasabb a jövedelemszint, annál nagyobb pénzkereslet tartozik hozzá, a nagyobb pénzkereslet pedig nagyobb reálkamatszintet eredményez. Zárt gazdaságban a gazdaságpolitikának rövid távon e kétirányú folyamatban kell egyensúlyoznia. A növekvő árupiaci (és fiskális) kereslet és ebből következően a növekvő jövedelem a pénzpiacon emeli a reálkamatot, és ez a kamatemelkedés persze negatívan hat vissza az árupiaci keresletre, azaz a jövedelemre.

A gazdaságpolitika szempontjából az érdekes kérdés, hogy hatásos lesz-e a költségvetési, illetve a monetáris politika. A költségvetési politika akkor hatásos, ha a magánberuházások kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam alacsony (vagyis nem nagyon reagálnak a kamatváltozásra), valamint másik irányból a pénzpiaci jövedelemérzékenysége is alacsony (azaz a jövedelemnövekedés nem okoz jelentős emelkedést piaci kamatokban).

Ezzel szemben a monetáris politika akkor hatásos, ha a beruházás kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam nagy (vagyis egy kis kamatemelés nagy visszaesést vált ki a vállalati beruházás és a fogyasztás mértékében), valamint a pénzkereslet szorosan együtt mozog a jövedelemváltozással.

A monetáris politika akkor hatásos tehát, ha képes a kamatlábat jelentős mértékben csökkenteni, ezáltal előmozdítva a beruházások és a nettó export növekedését. A fiskális politika pedig éppen akkor hatásos, ha a kamatlábra, és így a beruházásokra minél kisebb hatással van (azaz a hitelkamat-emelkedés hatására nem áll el a magánszektor sok beruházástól).

Mindebből levonható az a következtetés, hogy a monetáris és a fiskális politika közül adott helyzetben az egyik lehet hatásos, míg a másik kioltja az eredményeket. Ez azonban nem kizárólagosságot, hanem inkább alá-fölérendeltséget, elsődleges és másodlagos pozíciót eredményez a két gazdaságpolitikai eszköztár számára, hogy a szándékolt hatások felerősíthetők legyenek. A valóságban ugyanis nem jellemző a teljes rugalmasság vagy rugalmatlanság az áru- és pénz-

¹ Ez az úgynevezett IS–LM-modell, amelyről részletesen a fejezet függelékében lehet olvasni.

piacokon kamat és jövedelem összefüggésében. Így van értelme összehangolt fiskális-monetáris politika esetén annak, hogy a jegybank reagál a fiskális intézkedésekre és fordítva.

A monetáris politika autonóm abban az értelemben, hogy erősítheti, de akár gyengítheti is a költségvetési politika hatásosságát. Expanziós fiskális politikát feltételezve, a jegybank háromféleképpen is reagálhat:

(1) Nem tesz semmit sem, mert elkötelezte magát a pénzmennyiség rögzített szinten tartása mellett.

(2) A jegybank a jövedelem nagyságát tartja változatlan szinten, ezért fiskális expanzió esetén szűkíti a pénzmennyiséget, emelve ezzel a reálkamatszintet, ami gyengíti a fiskális lépés jövedelemre gyakorolt hatását, például antiinflációs célból.

(3) A jegybank a kamatlábat hagyja változatlanul, és így a fiskális expanzióra monetáris expanzióval reagál, felerősítve a fiskális lépés jövedelemre gyakorolt hatását.

Ugyanígy a fiskális politika is támogathatja és ronthatja is a monetáris hatékonyságot. Monetáris expanzió (pénzkínálat növelése vagy kamatcsökkentés) esetén a fiskális politika különbözőképp léphet:

Nem változtat az államháztartás kiadási-bevételi számain, semleges maradva a jegybanki expanzióban, mert a kiszámíthatóságot tartja szem előtt vagy nincs politikai egyetértés a módosításhoz.

Növeli a kiadásokat, illetve a deficitfinanszírozás mértékét ráerősítve a pénzkínálat bővülésére, mert az élénkítés a célja.

Növeli az adókat, illetve lecsökkenti a költségvetési deficitet, amely elvonja a gazdaságtól a jegybank által piacra öntött pénz egy részét, mert kénytelen megszorítani például az államkötvények eladhatósága és megújíthatósága miatt.

3.3.2. A nyitott gazdaság mint gazdaságpolitikai tényező

A nemzetközi gazdaság markáns jellemzője annak szoros integráltsága. Az árupiacok mellett a tőke- és pénzpiacok is sok ezer szállal kötődnek egymáshoz. A gazdasági globalizáció lehetővé teszi, hogy jóformán semmi nem korlátozza a gazdaság szereplőit a külföldi befektetési eszközök vásárlásában, ezáltal biztosítva, hogy megtakarításaikon a lehető legmagasabb hozamot realizálják, és a hitelből élők számára lehetővé teszi, hogy a lehető legolcsóbb forrásból finanszírozzák beruházásaikat vagy fogyasztásukat. A külfölddel való áru-, tőke- és pénzpiaci kapcsolat folyamatai a valutarendszeren keresztül csapódnak le a hazai gazdaságba. Éppen ezért a fent említett monetáris és fiskális alá-fölérendeltségi viszonyban meghatározó lesz, hogy az ország milyen árfolyamrendszert választ.²

Leegyszerűsítve az alá-fölérendeltség hatásossága függ attól, hogy a nyitott gazdaság rögzített vagy rugalmas árfolyamrendszert alkalmaz. Rugalmas árfolyamrendszer esetén nincs szükség folyamatos monetáris beavatkozásra az árfolyam védelmében, ugyanakkor az árfolyam egy folyamatosan igazodó változó lesz, amely reagál mind a fiskális keresletre, mind a monetáris politika által érintett pénzpiaci folyamatokra és az utóbbi miatt bekövetkező nemzetközi tőkemozgásokra. A gazdasági nyitottság sommás következménye, hogy rugalmas árfolyamrendszerben a monetáris politika hatásos, ezért ennek fölérendeltsége a hatékony megoldás, míg a rögzített

² Ez az úgynevezett Mundell–Fleming-modell, amelyről részletesebben a fejezet függelékében lehet olvasni.

árfolyamrendszer esetén a fiskális politikára igaz mindez. Ez pedig a következő logika mentén magyarázható.

Rugalmas árfolyamrezsímet és tökéletes tőkemobilitást feltételezve, ha a jegybank úgy dönt, hogy élénkíti a hazai gazdaságot, azaz például kamatot csökkent. Alacsonyabb kamatláb hatására a tőke kivonul az országból és ennek hatására a hazai fizetőeszköz veszít értékéből, leértékelődik. A leértékelődés hatására az export elvben javul, míg az import mérséklődik, az árupiacon a hazai termékek iránti kereslet nő, így végül a hazai termelés bővül, azaz a GDP növekszik. A pénzpiaci változások így az árupiacon is változásokat eredményeznek. Rugalmas árfolyamrendszert és tökéletes tőkemobilitást feltételezve tehát a monetáris politika képes lehet elérni a reálszektor igazodásán keresztül a nemzeti jövedelem emelkedését nyitott gazdaságban.

A költségvetési politika expanziós törekvései ugyanakkor sikertelenségre vannak ítélve rugalmas árfolyamviszonyok között. A fiskális expanziót (adósságból finanszírozott kiadásnövelés vagy adócsökkentés) emelkedő hazai kamatlábat és nemzeti jövedelmet eredményezne a zárt gazdaságban, de nyitott gazdaság esetén a megemelkedett hazai kamatszintek tőkebeáramlást váltanak ki, ami miatt a hazai valuta felértékelődik. A felértékelődés azonban olcsóbbá teszi az importot és megdrágítja az exportot, így végül a többletkereslet nem hazai termelést, hanem a külföldi termékek keresletét eredményezi, vagyis a romló folyó fizetési mérlegén keresztül „elfolyik” a fiskális ösztönző. Így rugalmas árfolyamrendszer esetén a fiskális költségek végül a nemzeti jövedelem visszaesését eredményezi. A kormányzati vásárlások növelése tehát kizorítási hatást okozott, hasonlóan a makroökonómiában megismert zárt gazdaságok modelljéhez – azzal a különbséggel, hogy most:

(1) nem a beruházást, hanem a nettó exportot szorította ki a kormányzati többletköltségek, illetve

(2) a kizorítási hatás nemcsak részlegesen, hanem teljes mértékben érvényesült, a költségvetési multiplikátor értéke ezért nulla.

Ami történt az nem más, mint egy politika által előidézett ciklus a gazdaságban, és mint ilyen, hatásában nem tartós. Negatív következménye ugyanakkor, hogy elbizonytalanítja a gazdaság szereplőit, akik nem feltétlenül számolnak a kormányzat expanziós lépéseivel, hiszen annak valójában nincsen érdemi hatása (bár politikai értelemben – például választások előtt és rövid távon – kifizetődő lehet a politikai döntéshozók számára).

Fordított a helyzet a rögzített árfolyamrendszerű nyitott gazdaságok esetében. Egy olyan országban ezért, ahol rögzített az árfolyam és tökéletes tőkemobilitás érvényesül, az a jegybanki akció, amely az aggregált kereslet (és következésképpen a nemzeti jövedelem) növelését tűzi ki célul, eredménytelen lesz. Amikor a monetáris expanzió a reálkamatláb csökkentésére irányul, de relatíve alacsony hazai kamatlábak érvényesülése mellett a befektetők egyszerűen kivonulnának a belföldi értékpapírokból, hiszen azon veszteségük keletkezik. A kivonulás pedig a nemzeti valuta leértékelésének szükségességét vetíti előre. A jegybank ebben a helyzetben nem tehet mást, mint, hogy megvédi valutáját, hiszen számára kötelező feladatként van előírva az árfolyam védelme. E védelem praktikusán a hazai pénz állományának szűkítésével biztosítható. Ami történik, az voltaképpen nem más, mint a korábban piacra engedett hazai valuta visszavásárlása a nemzeti fizetőeszköz újbóli megerősítésének szándékával. Belátható, hogy rögzített árfolyam és a tőke korlátozás nélküli mobilitása esetén a monetáris politika

hatástalan, mert önmagát kénytelen ellensúlyozni. A jegybanki expanzió egyetlen érdemi hatása a devizatartalékok csökkenése lesz, ami viszont valutaválságot fog eredményezni és a rögzített árfolyam leértékelését. Hasonlóan a lebegő árfolyamrendszerben használt költségvetés politikai expanzióhoz, a gazdaság ez esetben is csupán egy nem indokolt, a politika által kiváltott ciklussal gazdagodott, a nélkül azonban, hogy annak érdemi (reálgazdasági) hatása lett volna. Tökéletes tőkemobilitás és rögzített árfolyamrendszer mellett a jegybank tehát nem gyakorolhat autonómiát gazdaságpolitikája alakításában – bármilyen lépése ugyanis az árfolyamra nehezedő nyomást eredményezne, amit hatástalanítani kell. Rögzített árfolyamrendszer és tökéletes tőkemobilitás együttes megléte esetén a jegybanknak folyamatosan készen kell állnia hazai és külföldi valuta értékesítésére, illetve vételére a hivatalos paritás védelme érdekében.

A teljesen hatástalan monetáris politikával szemben a fiskális politika hathatós eszköze lehet az aggregált kereslet és ekképpen a nemzeti jövedelem manipulálásának (növelésének) rögzített árfolyamrendszer esetén. Azonban a kormányzat vásárlásainak sikere *csak akkor* és részben csak azért teljesül(het), mert azt a monetáris hatóság kikényszerített expanziója kíséri. Fiskális expanzió esetén ugyanis a hazai kamatok emelkednek. A nemzetközileg relatíve magassá vált reálkamatláb hatására megindul a tőke beáramlása, ami felértékelődési nyomás alá helyezi a hazai valutát. A felértékelődést megakadályozandó a jegybank a hazai pénzállomány növelésébe kezd (például külföldi devizát vásárol a megnövelt jegybanki pénzállományból), ekképpen enyhítve a hazai valutára nehezedő nyomást. A pénzügypolitika két területe közötti (kényszerű) összhang tehát feltétele a fiskális politika (rövid távon érvényesülő) expanziós sikerének. Ha ugyanis a jegybank nem töltene fel tartalékait, azaz hagyná, hogy a belföldi fizetőeszköz felértékelődjön, akkor bár a tőkemérleg többletet produkálna, de a viszonylag magas kamatláb miatt belföldön kizorítási hatás érvényesülne a beruházások és a fogyasztás terén is, ami miatt az össztermelés zsugorodna: az exportszektor fokozatosan veszítené versenyképességéből, miközben az importtermékek fogyasztása mind olcsóbbá válna. A rögzített valutaárfolyamú jegybank tehát – amennyiben valóban ragaszkodik a számára előírt célhoz, a rögzített árfolyam fenntartásához – segíti a fiskális politika sikerét.

A fenti leegyszerűsített elemzésből kiderült, hogy a diszkrecionális fiskális politika sikere rögzített árfolyamok mellett várható. Annál eredményesebben „dolgozik” a költségvetési politika, minél magasabb a tőkemobilitás foka. Rugalmas árfolyamrendszert feltételezve viszont a költségvetési politika hatástalan lesz. Lebegő árfolyamrezsime és tökéletes tőkemobilitást feltételezve a jegybank lesz az intézmény, amely (elvben) hatásosan manipulálhatja a nemzeti jövedelem nagyságát.

3.2. A gazdaságpolitika mozgásterét meghatározó főbb közgazdasági szabályszerűségek

A gazdaságpolitikai döntések meghozatala vagy éppen elemzése során szükséges mérlegelni, hogy érvényesülnek-e bizonyos gazdasági szabályszerűségek rövid vagy hosszú távon, vagy éppen figyelmen kívül hagyhatók. Viszonylag ilyen egyszerűbb tankönyvi megfigyelés például *Okun törvénye*, amely a GDP csökkenése és a munkanélküliség növekedése közti összefüggést

mondja ki.³ A viszonylag egyszerű tétel azt mondja ki, hogy a munkanélküliek nem termelnek, tehát a munkanélküliség emelkedése szükségszerűen GDP-csökkenéssel jár. E szabályszerűségből, illetve amerikai idősorok megfigyeléséből pedig az alábbi előrejelzési függvényt is előállította a GDP várható növekedésére vonatkozóan:

$$\text{reál GDP változása} = 3\% - 2 \times \text{munkanélküliségi ráta változása}.$$

Azaz, ha a munkanélküliség nem változik, akkor a GDP 3%-kal bővül, de ha a munkanélküliség növekszik, akkor az akár visszaesést is eredményezhet. Például ha a munkanélküliség 4%-ról 5%-ra emelkedik, akkor a képlet a következő eredményt mutatja:

$$\text{reál GDP változása} = 3\% - 2 \times (4\% - 5\%) = 1\%,$$

azaz lassul a növekedés 3% helyett 1%-ra.

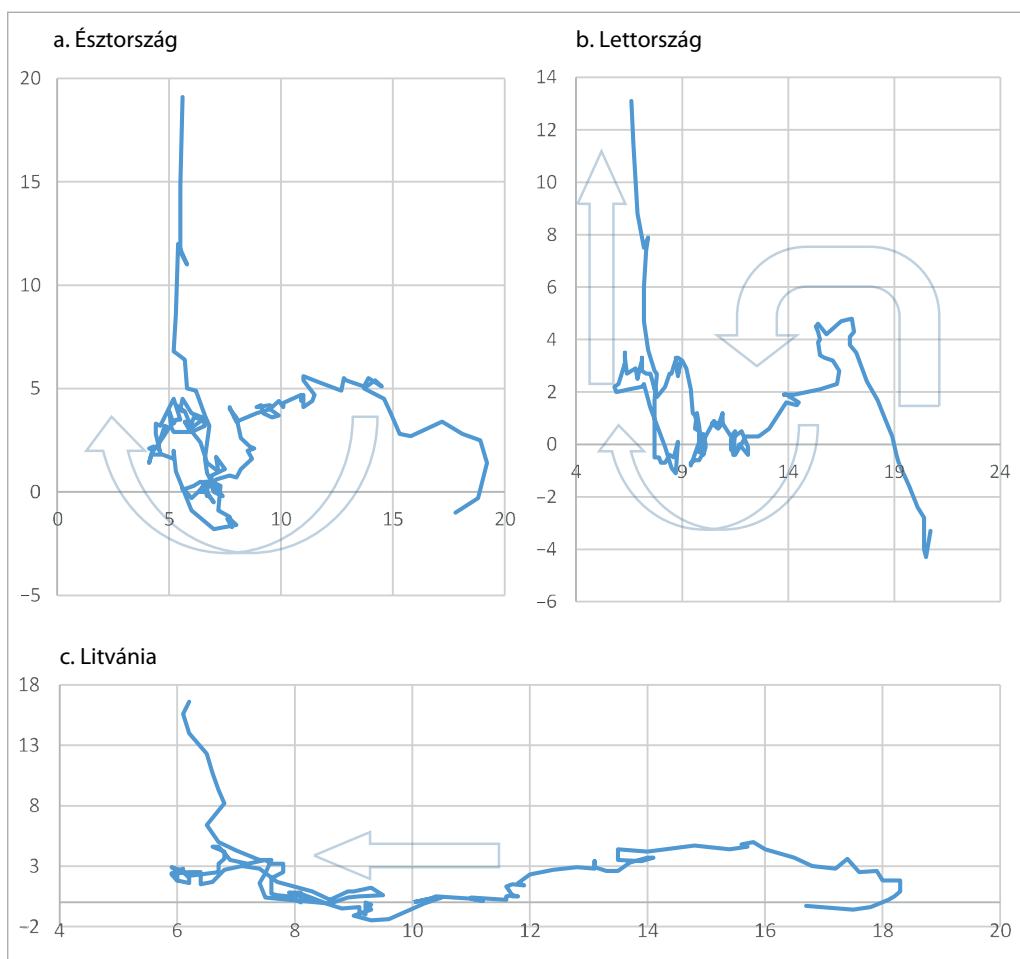
Szintén e körbe tartozik a *Phillips-görbe doktrína*, amely rövid távú átváltást figyelt meg és feltételez az infláció és a munkanélküliség között. Az eredetileg Nagy-Britannia idősorait vizsgáló elemzés alapján a munkanélküliség rátája és a munkabér változása (bérinfláció) között negatív kapcsolat áll fenn. Az 1861 és 1957 közötti időszak adataira illesztett negatív lejtésű görbe (a Phillips-görbe) üzenete az volt, hogy nem lehet egyszerre, egy időben biztosítani a makrogazdaságpolitika két célját, azaz a munkanélküliség felszámolását és az infláció leszorítását, a kettő között ugyanis átváltás feszül. A szükségszerű választás korlátként jelent meg a kormányzati gazdaságpolitikai döntésekben is: ha ugyanis egy kormány mérsékelni kívánta a munkanélküliséget, akkor szükségszerűen a bérek – és így az általános árszínvonal – emelkedésével kellett számolnia (és fordítva).⁴ (Lásd gyakorlati példaként 3.1. ábra.) Hosszú távon azonban nem érdemes ezzel a hatással számolni, mert, mint ahogyan azt Milton Friedman levezette, a megnövelt infláció hosszú távon beépül a bérkövetelésekbe, így az emelkedő bér miatt már nem éri meg a vállalatoknak fenntartani a magasabb foglalkoztatottságot. A munkanélküliség pedig visszaáll a magasabb szintre a megemelkedett árszínvonal mellett. Hosszú távon tehát mégsem mérsékelhető a munkanélküliség inflációs politikával, csupán a pénz elértéktelenedését eredményezi. Rövid távon azonban könnyű eszköznek tűnik politikai választások előtt a támogatottság növelésére.⁵

Az alapvető közgazdasági tankönyvekben ritkán szereplő, de a gazdaságpolitikai gyakorlat szempontjából annál fontosabb felismerés az *időinkonzisztencia*, vagyis az, hogy a gazdaság szereplőinek időre van szüksége arra, hogy reagáljanak a változásokra. Ennek több oka is lehetséges. Egyik, hogy el kell jutniuk arra a felismerésre, hogy változnak a gazdaságpolitikai keretek. Másik oka az átfutási időnek, hogy a reálgazdaságban felvett pozíciók nem változtathatóak olyan gyorsan, mint egy-egy adójogszabály, vagy támogatási döntés vagy kamatszint. Egy megkezdett beruházás nem állítható le azonnal, de egy ösztönzött beruházás engedélyeztetése és elindítása is hónapokat, éveket vehet igénybe.

³ MANKIW 2005: 68.

⁴ Lásd PHILLIPS 1958.

⁵ FRIEDMAN 1986.

3.1. ábra: Balti országok rövid távú Phillips-görbéje, évesített infláció (HICP, függőleges tengely) és munkanélküliségi ráta (vízszintes tengely), havi adatok. 2010. január – 2022. május

Forrás: Eurostat adatbázis alapján a szerzők szerkesztése

Megjegyzés: a nyilak az időbeliség irányát mutatják.

Egy-egy technológiai beruházás vagy technológiai tartalmú termék vásárlása akár évekre vagy évtizedekre is érzéketlenné teheti az adott gazdasági szereplőket az új technológiák felé orientáló ösztönzőkre. A demográfiai trendek is csak több éves átfutással változtathatók. (Lásd a 3.2. és 3.3. szemelvényt.)

A hatások gyorsaságát és behatását befolyásolja a gazdaságpolitika stratégiája, amennyiben fokozatosan, azaz *graduálisátmenet*- vagy *sokkterápia*-szerűen kezeli a gazdasági kihívásokat. A graduális intézkedések lényege, hogy a fokozatosság révén lehetősége van a gazdasági szereplőknek úgy alkalmazkodni a változásokhoz, hogy az különösebb kockázatot nem jelent a működésükben, fenntartásukban, jövedelmi viszonyaikban, azaz lehetőséget teremt arra, hogy hozzácsokjanak az új keretekhez. Ezzel szemben a sokkterápia azonnali és jelentős mértékű áldozatot és irányváltást kényszerít rá a vállalatokra és/vagy a háztartásokra. A graduális intéz-

kedésre példaként említhető, amikor az Európai Unióhoz való hosszú előcsatlakozási folyamat során fokozatosan építették le a védővámkokat egy évtized alatt. A sokkterápiát jól jellemzi a nagy léptékű és éven belül bevezetett adóemelés, a fűnyíróelv-szerűen, egységesen elrendelt kiadáscsökkentés a közszférában, vagy a több százalékpontnyi kamatemelés, amely tömeges hitelbedőlésen keresztül tisztítja meg a piacot a kockázatos adósoktól (3.1. szemelvény).

3.1. szemelvény: Sokkterápia és graduális átmenet

Példa a sokkterápiára: FED-kamatemelés

„Recessziót hozhat a Federal Reserve Board szerdán várható újabb szigorítása?

75 pontos kamatemelésre számít a szakértők többsége – írja a CNBC gazdasági rovata, amely szerint az egész világon recessziót okozhat az, hogy az infláció miatt a jegybankok gyorsabban és jobban szigorítanak, mint ahogy azt korábban várták tőlük. A legtöbb elemző a korábban várt 50 bázispontos helyett 75 pontos kamatemelésre számít az amerikai jegybank szerepét betöltő FED, mert az infláció az USA-ban májusban 8,6% volt. A döntéshozókat ez talán még jobban aggasztja, mint egy esetleges világméretű recesszió. Guy Stear, a francia Société Générale bank vezető közgazdásza úgy véli, hogy a profitok csökkenésének esélye jóval nagyobb, mint a gazdaság általános visszaesésének.”

Forrás: LENGYEL 2022.

Példa a graduális átmenetre: Nemzetközi számviteli sztenderdek magyarországi bevezetése

1. 2005-ben az EU kötelezővé tette a tőzsdén jegyzett vállalatok esetében (1606/2002/EK rendelet).

2. 2016-tól a magyar számviteli törvény kötelezővé tette minden hitelintézetnek és minden olyan vállalkozásnak, „amelynek értékpapírjait az Európai Gazdasági Térség bármely állama szabályozott piacon forgalmazza” (2000. évi C. törvény 9/A.§).

3. 2017-től választhatóvá vált a biztosítók, pénzügyi vállalkozások, könyvvizsgálatra kötelezett cégek és az IFRS szerint könyvelő anyavállalatok hazai leányvállalati számára.

4. 2018-tól kötelezővé vált a szövetkezeti hitelintézeteknek.

A sokkterápiát jellemzően kényszerű helyzetben alkalmazza a gazdaságpolitika, amikor már nincs idő és lehetőség arra, hogy a piaci szereplők fokozatosan szokhassanak hozzá az új keretekhez. Például ha elfogynak az államadósság-bővítési lehetőségek, vagy hirtelen megemelkednek az inflációs kockázatok, megsemmisülnek erőforrások vagy kapacitások, váratlan természeti csapás vagy háború készületlenül éri a gazdaságot és az államot, akkor nem marad más, mint a gazdaság sokkolása gyors kiigazításokkal. Előfordulhat azonban, hogy nem a fent említett külső sokkok eredményeznek sokkterápiás gazdaságpolitikai döntést, hanem a politikum népszerűségi szempontjai. Hiába volt például Görögországnak egy évtizede, hogy fokozatosan bontsa le a mezőgazdasági vámjait az Európai Közösség akkori tagállamai felé, az 1981-es csatlakozása előtt, a politikai népszerűségvesztés elodázása miatt a teljes vámteltőlés az utolsó évre maradt. Ennek következtében a görög agrárcégek nem lettek hozzászoktatva ahhoz, hogy egyre kevésbé védi őket a vám a nyugat-európai termelőkkel szemben, így az egyszerű nagy vámeszközök versenyképtelen költség szintek mellett vitte be a görög mezőgazdaságot az európai integrációba, tömeges csődöket eredményezve a görög agrárvállalkozók körében.⁶ Hasonló, politikavezérelt

⁶ NAGY 1999.

állapotnak tekinthető a makrogazdasági populizmusnak nevezett latin-amerikai jelenség, amely során a rövid távú társadalmi elégedettség fenntartása miatt figyelmen kívül hagyták az inflációs és eladósodási kockázatokat az országok vezetői.

A nemzetközi gazdaságtanban széles körben ismert időbeli csúszás az úgynevezett J-görbe hatás, amely arra utal, hogy a folyó fizetési mérleg egyenlegét javítani célzó árfolyamleértékelés csak bizonyos idő múltával képes tényleges egyenlegjavulást eredményezni, mert a hosszú távú szerződésekkel vagy raktárkészlettel rendelkező gazdasági szereplők számára az árfolyamváltozás okozta termékár- vagy termékköltség-változás csak a szerződések és készletek kifizetése után realizálódik.⁷ Fel kell tudni mérni tehát, hogy adott gazdaságpolitikai eszközfajta esetében mennyi a hatásának átfutási ideje és üteme. Nemcsak az időbeli csúszást, hanem a reakció intenzitását, azaz a rugalmasságot is ismerni kell. Ahhoz, hogy érdemes legyen például meghozni a valutaleértékelést célzó monetáris döntést, azt is tudni kell, valóban úgy reagál-e az export- és importpiac, hogy annak végeredménye egy kedvezőbb nettó export érték (pozitív kereskedelmi egyenleg) lesz.⁸

Ahhoz tehát, hogy megállapítható legyen, mekkora mértékű impulzust kell adni a gazdaságnak a kívánt gazdaságpolitikai cél eléréséhez, a döntés előkészítésnek fel kell tudnia mérni, hogy mennyire fognak reagálni a megcélzott gazdasági szereplők vagy társadalmi csoportok. A közgazdasági tankönyvek ezt a reakcióra való hajlamot nevezik *rugalmasságnak*, *multiplikátorhatásnak* vagy *határhajlamnak*. Mi az az intézkedés, amire egyáltalán reagálnak, és milyen összegben/mértékben kell bevetni, hogy a kedvező hatás mérhető legyen? Például melyik adó nemet érdemes csökkenteni a növekedés ösztönzésére és vajon milyen mértékben, hogy arra reagáljon a foglalkoztatás, a termelés vagy a termelékenységet javító technológiai beruházás és innovációs tevékenység? Mi az a gazdaságpolitikai mix, aminek következtében megemelkedik az áru- és szolgáltatásexport bevétele (támogatás, árfolyamleértékelés stb.) és melyik ösztönzőből mennyit adjunk hozzá? Ráadásul a reakcióra való hajlam nem tekinthető állandónak. Jelentős mértékben befolyásolhatják a gazdasági kilátások és várakozások, vagy a gazdasági és társadalmi kulturális környezet, valamint a döntések iránti bizalom és a döntéshozók hitelessége.

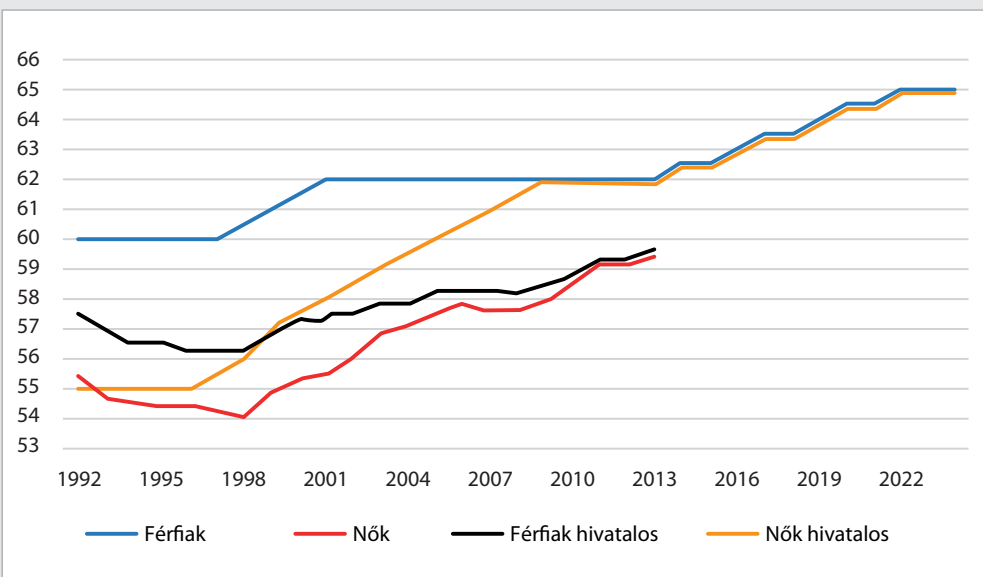
3.2. szemelvény: A gazdaságpolitikai intézkedések késleltetett hatása – nyugdíj

A nyugdíjkorhatár emelése nem feltétlenül eredményez tényleges emelkedést

„A hivatalos és a tényleges korhatár közötti különbséget a kedvezményes nyugdíjba vonulási lehetőségek okozzák (szakmaspecifikus kivételek, rokkantnyugdíjazás stb.) [...] 2013-ban már csak 2,5 év körüli különbséget tapasztalhattunk, amit az magyaráz, hogy a kedvezmények jelentős része kikerült a nyugdíjrendszerből, vagy a feltételei szigorodtak. Érdekesség, hogy 2009-ig a férfiak, azóta viszont a nők tudnak az általános korhatárból többet lecsípni a kedvezményekkel. [...] (Gyanítható, hogy a Nők40 program és az emelkedő nyugdíjkorhatár együttes hatása a következő években a nők esetében megfordítja ezt a tendenciát.)”

⁷ SZENTES 1999: 316

⁸ Ezt vizsgálja a Marshall–Lerner feltétel. SZENTES 1999: 313.

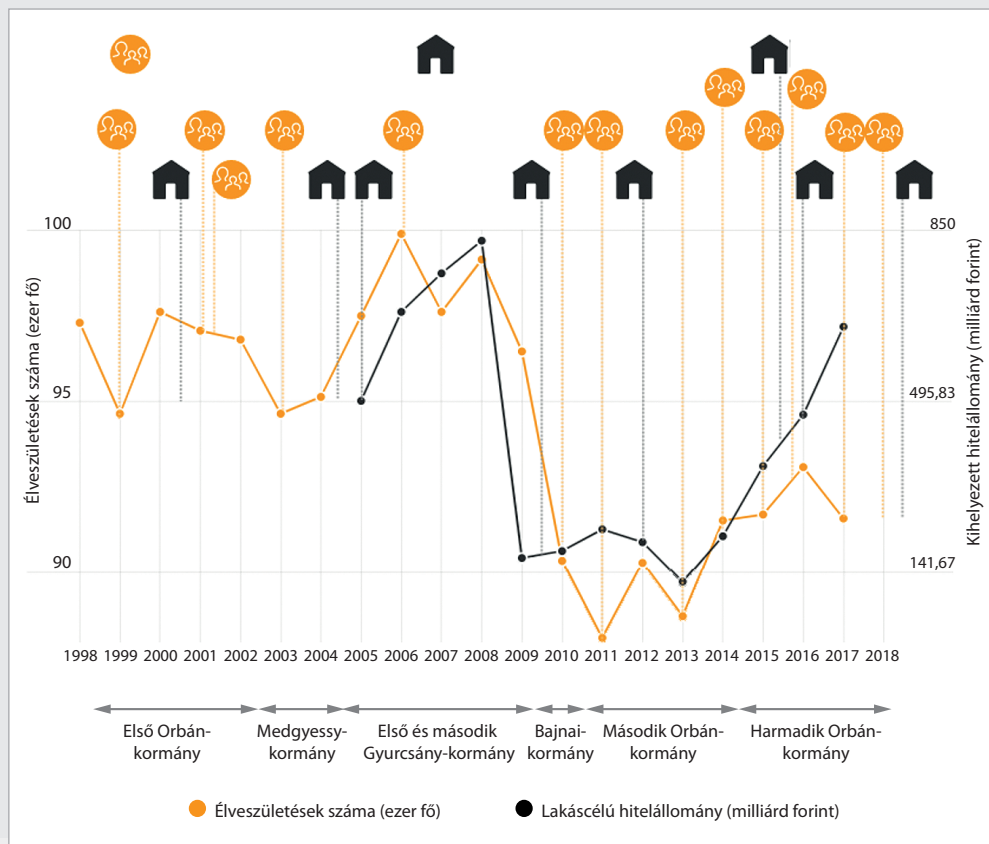
A tényleges és a törvényes nyugdíjbavonulási kor

Forrás: Portfolio 2015.

A gazdaságpolitikai döntések során sokszor mérlegelni kell a *hatékonyság vs. méltányosság* hármas dilemmáját. A társadalmi igazságosság céljának követése kapcsán a kormányzat mindenekelőtt szembe találja magát a problémával, hogy a méltányosság címén átcsoportosított jövedelem, azaz az adóbevételek segélyre, állami támogatásra való elköltése közben elvész bizonyos mértékű jövedelemtermelés. Ez magyarázható például azzal, hogy a magasabb jövedelemkategóriákban nagyobb lehet a megtakarítási hajlandóság, és a jobban jövedelmező ágazatokban magasabb lehet a hozam beruházásokba való visszaforgatásának aránya. Másrészt a progresszív adórendszer csökkentheti a többletmunka vállalására irányuló hajlandóságot. Vagyis a méltányosság érdekében olykor fel kell adni a hatékonyság bizonyos szintjét. Kérdés, hogy mekkora többletjövedelemről érdemes még lemondani, vagy mekkora méltánytalanságot kell eltűrni. Meddig érdemes veszteséges ágazatokat támogatni, lemondva ezzel bizonyos mértékű potenciális GDP-növekedésről? Lehetséges-e úgy fenntartani a középosztály életszínvonalát, hogy ez egyszerre megy a gazdagok és a szegények rovására? Ha méltányossági megfontolásból a szegények számára vagy a rossz jövedelmezőségű ágazatok felé transzferálunk jövedelmet, akkor azt koncentráltan vagy egyenletesen elosztva tesszük? A jövedelemtranszfer esetében is figyelembe kell venni a csökkenő határhaszon és növekvő határveszteség elvét. Vagyis egyre kisebb hozadék van a támogatott számára, míg egyre nagyobb a veszteségérzet az adózó oldaláról.

3.3. szemelvény: A gazdaságpolitikai intézkedések késleltetett hatása – családtámogatás

„Az alábbi ábrán az 1998 és 2018 közötti fontosabb család- és lakáspolitikai intézkedéseket szedtük össze.”

Forrás: STUBNYA–KOC SIS 2019.

A fenti kérdésekből következik az a dilemma is, hogy az állam ösztársadalmi és az állampolgár vagy a vállalatok egyéni céljai alapján valószínűleg eltérő a jövedelmek újraelosztásának értékelése. Makroszinten az aggregált szegénységi, támogatási mutatók akkor javulnak a leginkább, ha egyenletesen oszlik meg a transzfer, míg az egyén leginkább saját helyzetének javulását értékeli, amely értelmezhető akár abszolút értékben a Pareto-hatékonyság alapján vagy relatív értelemben a többi társadalmi résztvevő helyzetéhez viszonyítva. Tehát a második felvetés az állam aktivitásának arányossági problémáját feszegeti: mikortól kezdve számít felesleges paternalizmusnak az állami beavatkozás, és meddig kell államilag ellensúlyozni az egyéni rövidlátást, a rövid távú haszonmaximalizálást? Emellett az államnak rangsorolnia kell a társadalmi csoportok érdekei, céljai között.

A társadalmon belüli jövedelemátcsoportosítás harmadik dilemmája a már említett csökkenő határhaszonból és növekvő határvesztéséből következően az, hogy eltérő súllyal ítélik meg az egyének a hasznot és a veszteséget. Elvileg itt a vesztesek kompenzálása jelentené a megold-

dást, de sokszor már ezek beazonosítása is lehetetlen. Ráadásul az állami újraelosztás kapcsán ez csak a támogatások visszaosztását jelenthetné. A méltányosság és hatékonyság problémaköre esetében azonban óvatosan kell kezelni a dilemmákban megbúvó alternatívákat.

Nem állítható, hogy a megtakarításokból átcsoportosítva a fogyasztás javára egyértelműen növekedési veszteség, hatékonyságromlás keletkezik. A csökkenő hozadék előfordulása, a leszakadó, elszegényedő társadalmi csoportok vagy országok állapotából keletkező károk és társadalmi költségek, illetve e csoportok, mint vesztesek kompenzálása mind azt igazolja, hogy konkrét esetekben nem mindig lehet átváltási áldozatról beszélni. Ez a szemléletbeli probléma jelenik meg az olyan különböző modellekben, amelyek azt vizsgálják, hogy milyen módon érhető el a leghatékonyabb társadalmi szintű jövedelemelosztási állapot. Az utilitáriánus megközelítés szerint a nagyobb megtakarítási hajlandóságú csoportok, vagyis a gazdagabbak, termelékenyebbek felé kell csoportosítani a jövedelmet. Viszont a Rawls-féle megközelítésben a legrosszabb helyzetű vagy teljesítményű egyéneknek múlik a csoport, vagyis a társadalom összteljesítménye, mert ezek visszahúzó hatást gyakorolnak a legjobbakra is. Ez utóbbi értelmezés szerint a hatékonyságot a legrosszabb helyzetűek támogatásával lehet javítani, amely azonban nem veszi figyelembe a gazdagok körében bekövetkező adóelvonás miatt érzett veszteségérzetet, amely lehet erősebb is, mint az adóból generált hasznosságérzet a kedvezményezettek körében.⁹

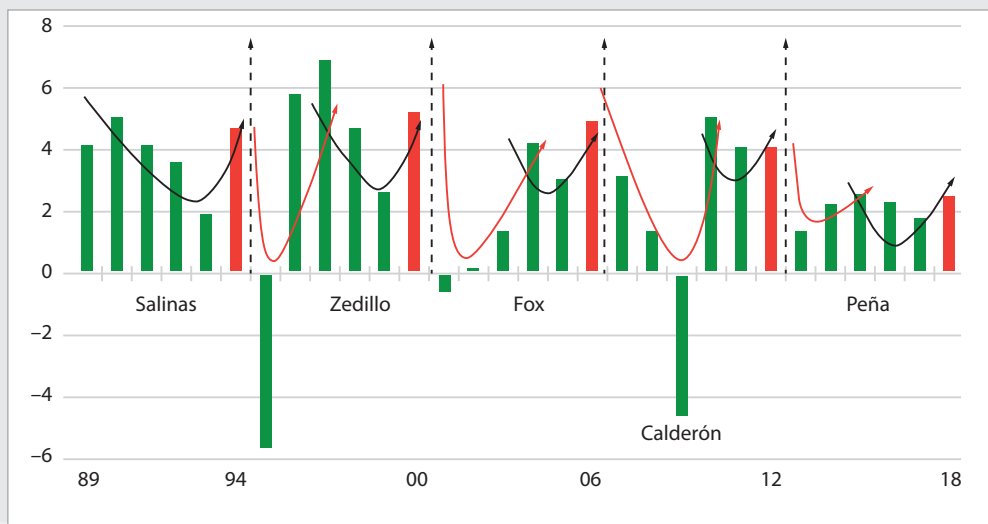
Az előbbi dilemma rávilágít arra, hogy a gazdaságpolitikai döntések nem kizárólag a gazdaságosság és a tankönyvi makrogazdasági hatékonyság alapján születnek meg. De nemcsak társadalmi dilemmák, hanem a választásoktól választásokig látó politikai racionalitás is szerepet játszik a szakpolitikai döntésekben, amelyek azután visszahatnak a makrogazdaság folyamataira is. Ez a jelenség hozza létre az úgynevezett *politikai üzleti ciklusokat*.¹⁰ Ennek a torzításnak a háttere, hogy a politikai racionalitás behatárolt időtávú szemben a közgazdasági racionalitás végtelen időtávjával. Országok széles körében megfigyelt jelenség, hogy választások közeledtével a politikai hatalom birtokosai előszeretettel használják a fiskális élénkítés eszköztárát, azzal a szándékkal, hogy dinamizálják a gazdasági teljesítményt és így növeljék a választók elégedettségét. Az expanziós politikát a választások után általában megszorítás, vagyis az aggregált kereslet szűkítése követi. A politikai döntéshozók tehát maguk idéznek elő ingadozásokat függetlenül a gazdaság valós állapotától a fiskális egyenlegben és a nemzeti jövedelem nagyságában vagy az infláció mértékében, esetleg a folyó fizetési mérleg tételeiben, függetlenül a gazdaság valós állapotától (3.4. szemelvénny).

3.4. szemelvénny: Mexikó politikai üzleti ciklusa a GDP alakulásában

„A mexikói gazdaságban az elmúlt 30 évben jelen volt a politikai ciklus. A ciklusnak általában két fő szakasza és egy köztes szakasza van, amelyek befolyásolják a gazdaság teljesítményét. Egy expanzív fázis, amely minden kormányzati ciklus végén megjelenik; egy megszorító az új kormányzati ciklus kezdetével; a mérséklődés köztes szakasza pedig a választások előtti évben következik be. 2018-ban a gazdaság az elmúlt három évtizedben ötödször érkezik a politikai ciklus expanzív szakaszába.”

⁹ STIGLITZ 2002.

¹⁰ Bővebben lásd BENCZES–KUTASI 2010: 4. fejezet.

Forrás: COUTINO 2017.

3.3. A gazdaságpolitikát befolyásoló hazai szereplők

A vállalatgazdaságtanban közismert az érintettek (*stakeholders*) megközelítés, amely alapján nem csak a tulajdonosoknak van befolyása a vállalat működésére. Ugyanez elmondható a gazdaságpolitikára is annyiban, amennyiben nem csupán a megválasztott kormány és kinevezett jegybanki vezetés dönt kizárólagosan a szakpolitikai lépésekről. Nyilvánvalóan a politikai pártok is beleszólnak, akár a kormánykoalíciós kompromisszumokon keresztül, akár az ellenzéki pártok hatásos kampányán keresztül. Rajtuk kívül a lobbiszervezetek, iparági érdekképviseletek, szakszervezetek, kamarák, társadalmi csoportok érdekképviseleteinek befolyásával is számolni kell. A költségvetési intézmények, úgymint egyetemek, kórházak, állami fenntartású szociális intézmények, állami ügynökségek a működésükön, pénzügyi hatékonyságukon és társadalmi befolyásukon keresztül szabhatnak korlátot a döntéshozóknak. Valamint az állami és magántulajdonú vállalatok is képesek hatással lenni a kormányzat mozgásterére.

3.5. szemelvény: Példák a gazdaságpolitika által érintettek befolyására

1. „Folytatódott a kedden kezdődött vasutas sztrájk az Egyesült Királyságban, miután megszakadtak a tárgyalások a szakszervezet és a vasúti munkáltatók között. Csütörtökre ismét lezárták a brit vasúthálózat felét. Milliókat érint az évtizedek óta legnagyobb sztrájk” (HAGYÁNEK 2022).

2. „»Az AmCham négy fontos területen negyvenhét javaslatot fogalmazott meg, amelyeket már eljuttattunk a döntéshozókhöz« – tudtuk meg Reich Lajostól, a szervezet innovációs munkacsoportjának vezetőjétől. [...] »Az AmCham indítványainak közzétételét követően az utóbbi pár hétben számos olyan döntés született, amelyek pozitív vagy negatív irányban befolyásolják a magyarországi kutatás-fejlesztés helyzetét« – állapította meg a munkacsoport elnöke. [...] »Személyesen gratuláltam mind Dux László helyettes államtitkárnak, mind

Réthelyi Miklós miniszter úrnak ezért a bátor és szükséges lépésért, amellyel a műszaki, informatikai és természettudományos képzés támogatott keretszámát megemelték» – mondta Reich Lajos” (Kocsi 2012).

3. „Levelet írt Orbán Viktornak az orvosi bérek rendezését kérve Kincses Gyula, a Magyar Orvosi Kamara (MOK) elnöke a kamara elnökségének nevében. [...] Szerinte egy átlátható, megbízhatóságot garantáló rendszer az egyik legfontosabb közérdek, ehhez pedig az orvosok bérének rendezése is kell. Kincses szerint bérrendezés nélkül nem állítható meg az orvosok elvándorlása, nem garantálható az egészségügyi közellátás, a járvány elleni hatékony védekezés, nem számolható fel a hálapénz rendszere és az egészségügy megindult átalakításához nem nyerhető el az orvosok tevékenységének együttműködése” (IV 2020).

4. „Demján Sándor, a VOSZ elnöke szerint 350 ezer felesleges állami alkalmazott van Magyarországon. Utalt arra, míg Németországban az összes alkalmazott 9 százaléka dolgozik a közszférában, addig Magyarországon 19 százaléka. Demján Sándor úgy vélte: túl sok egyetemi tanár és pedagógus van Magyarországon. A VOSZ elnöke hangsúlyozta: Magyarország nem tud fejlődni, amíg nem történik jelentős leépítés a közszférában. Szerinte a kormánynak döntenie kell az elbocsátásokról, különben Magyarország lemarad” (V. Gy. 2017).

5. „A Mol-vezér szerint nem tartható fenn sokáig a benzinárstop” (Szabad Európa 2022).

3.4. Gazdaságpolitika nemzetközi kontextusban

Egy nyitott gazdaság, főleg, ha a világgazdaság kevesebb, mint egy-két százalékát testesíti meg, jelentős mértékben kiszolgáltatott a nemzetközi folyamatoknak. Először is az ország fiskális és monetáris politikájának bármilyen lépése csak a globális összkép viszonylatában értelmezhető bármely piaci befektető, államkötvény-finanszírozó, közvetlen beruházó vagy a külföldi deviza-árfolyamban bármilyen módon érintett hazai cég és magánszemély esetében. A globális összkép (a befektetői és elemzői szlengben *big picture*) pedig nagyon egyszerűen nem más a 21. század első felében, mint az, hogy mit történik az USA és az euró-zóna gazdaságában. Szűkebb értelemben a gazdaságpolitika megítélése szempontjából a globális összkép az amerikai (Fed) és az európai (ECB) jegybank döntéseiből és annak dollár- és euró-eszközpiacra gyakorolt hatásait jelenti. Ahogyan azt az 3.6. szemelvény szemlélteti, a kis nyitott gazdaság gazdaságpolitikai döntéshozói kénytelenek alkalmazkodni a világgazdasági centrumok gazdaságpolitikájához.¹¹

3.6. szemelvény: A *big picture* kihatása a kis nyitott gazdaság gazdaságpolitikájára

„Hiába az MNB nagy emelése, az Egyesült Államokból jöhet az újabb nyomás

A Fed még június közepén emelte meg az amerikai alapkamatot, ami láncreakciót indított el a piacokon. A 75 bázispontos lépés akkor a Magyar Nemzeti Bankra és az Európai Központi Bankra is nyomást helyezett. Most ugyanekkora lépést ígért az egyik döntéshozó az Egyesült Államok központi bankjánál, ami újabb szigorítási hullámot indíthat el. [...] A FOMC [Fed monetáris tanácsa – a szerző] egyes tagjainak várakozásait összegző elemzések szerint a Fed irányadó kamatlába az év végére 3,44 százalékra emelkedik a jelenlegi 1,5-1,75 százalékos

¹¹ A nemzetközi hatásokkal összefüggésben KOLLÁRIK (2020a) jó áttekintést ad például arról, hogy a gazdasági integrációk hogyan befolyásolják és alakítják át a gazdasági folyamatokat.

célsávról. [...] Ha a Federal Reserve erre az útra lépne, vagyis 75 pontos lépést hajtanak végre, akkor ismét elindulhat egy hullám, hogy szigorítson a többi nagybank is. Akár a Magyar Nemzeti Bank is újra lépéskényszerbe kerülhet.”

Forrás: SZD 2022.

A befolyásuk és erőforrásaik következtében meghatározóak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek is a gazdaságpolitika mozgásterére nézve. Az általuk illetve rajtuk keresztül elérhetővé tett fejlesztési források, gazdasági segélyek és válságkezelő mentőcsomagok csábító elérhetőségéért cserébe gazdasági és szabályozási feltételeket kell teljesítenie az igénylő országoknak. Az USA uralta (Bretton Woods-i) világgazdasági rend nemzetközi szervezetei jellemzően gazdasági liberalizációs feltételekkel élnek, úgymint a szabad kereskedelem, szabad beruházás, a közbeszerzések megnyitása külföldi cégek számára, torzításmentes adórendszer vagy éppen fiskális reformok és megszorítások, amelyeket összefoglaló néven washingtoni konszenzusként is emlegetnek, mint a gazdaságpolitikákkal szembeni elvárásokkal kapcsolatos neoliberais alapvetést.

A legfontosabb ide vonatkozó nemzetközi szervezetek közé tartoznak a következők:

- Nemzetközi Valutaalap (IMF), amely elsősorban a válságok menedzselésekor teremt lehetőséget a jegybankok devizatartalékának feltöltésére, vagy a fiskális hiány finanszírozására;
- Világbank (IBRD), amely fejlesztési programokat finanszíroz a közösségi infrastruktúra terén;
- Világkereskedelmi Szervezet (WTO), amely a nemzetközi kereskedelem koordinációját végzi;
- OECD (Gazdasági Fejlesztési és Együttműködési Szervezet), amely számos, a gazdasági fejlesztést érintő területen alakított ki együttműködést.

Ezeknek a szervezeteknek megvannak a regionális leképeződései is, Európa esetében például az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD), vagy az Európai Unió, amely utóbbi egyszerre kereskedelmi, monetáris és válságkezelési integrátora a tagországok gazdaságpolitikájának.¹² Ezek a szervezetek nemcsak forrásokat juttatnak az országoknak, hanem gazdaságpolitikai iránymutatásokat is adnak akár az adópolitikára, akár a nyugdíjreformra, akár az oktatáspolitikára nézve.¹³ Ajánlásaikra és országjelentéseikre odafigyelnek a nemzetközi befektetők, így az ország gazdaságpolitikájának megítélést nagyban befolyásolják.¹⁴ Jól példázza a nemzetközi szervezetek

¹² A szervezetek működéséről és további fontos nemzetközi gazdasági szervezetekről lásd: BLAHÓ – PRANDLER 2014.

¹³ Nyilvánvaló törekvés például az Unió részéről a közös adópolitika kiterjesztése, melyet részletesen tárgyal például FÜLÖP 2022.

¹⁴ Ezek a nemzetközi szervezetek azért képesek a nemzeti gazdaságpolitikák kereteinek alakítására, mert elvont nemzetközi közjóságok kezelőinek tekinthetjük őket. A szabad kereskedelem adta lehetőségek, vagy a stabilan működő devizapiacok, vagy egy közös, érték tartó valuta teremtette kiszámíthatóság mind gazdasági lehetőségeket teremt, amelyek túlhasználata (burkolt importkorlátozás, felelőtlen monetáris politika, inflációgerjesztő fiskális politika stb.) azonban lerombolná az országok közössége számára elérhető lehetőségeket. Ebből eredően a nemzetközi gazdasági szervezeteknek tekintélye van a nemzetközi befektetői körökben. A nemzetközi közjóság feletti koordinációból fakadó szervezeti tekintélyt azonban a nemzeti gazdaságpolitika is használhatja a piacok megnyugtatóására. Például az úgynevezett török játék arról szól, hogy elegendő meghívni az IMF tárgyalódelegációját az országba egy alakuló adósság- vagy

koordináló és a gazdasági jogalkotásra gyakorolt hatást az, hogy a nemzetközi adóelkerülés elleni együttműködést az OECD keretein belül folytatják az országok (BEPS),¹⁵ amely folyamatnak része a 2021-ben elindult globális minimumadó kidolgozása is.

Globálisan kivívott tekintélyük és hírnevük miatt ugyancsak megkerülhetetlen nemzetközi tényezők a hitelminősítő szervezetek (*rating agency*), valamint a versenyképességi rangsorokat összeállító szervezetek. Három nagytekintélyű hitelminősítőre figyel az államkötvénypiac: Fitch Ratings, Moody's és Standard and Poor's. Az általuk adott kockázati besorolás alapján dől el az államkötvények kockázati felára, valamint az is, hogy mekkora likviditással számolhat az államkötvény kibocsájtója. A hitelminősítők ugyanis bizonyos magasabb besorolási kategóriákat együttesen befektetésre ajánlottak neveznek, amelyeket vásárolhatnak a kockázatkerülő alapok is, mint például a nyugdíjalapok. A rosszabb kategóriákat viszont bővítkötvénynek (*junk bond*) nevezik, amelyek esetében leszűkül a befektetői kör a kockázatkereső alapokra. A versenyképességi rangsorok terén érdemes megemlíteni a Világgazdasági Fórum által évente publikált *Global Competitiveness Report*ot és az International Financial Management által kiadott *World Competitiveness Yearbook*ot. Ezekben a rangsorokban meghatározott fejlettségi és tökevonzó tényezők irányadóak szoktak lenni a gazdaságpolitika számára – egyes országok akár kifejezetten az ezekben való előrelépésre koncentrálnak –, de legalábbis meg kell tudni magyarázni a közvéleménynek a rangsorokban való lemaradást, ami politikai nyomás alá helyezi a gazdaságpolitikát.¹⁶

A gazdaságpolitikában megkerülhetetlen, nemzetközi kiterjedtségű szervezetek között kell számolni az országban tevékenykedő, szolgáltató *multinacionális vállalatokkal*. Adott esetben az ország kiszolgáltatott lehet a nemzetközi cégeknek. (Lásd a 5.6. szemelvényt.) Nem csupán abban meghatározóak, hogy az ország külkereskedelmi, foglalkoztatási és jövedelemáramlási folyamatai hogyan alakulnak. Alapvetően rajtuk múlik, hogy mennyire fejlett technológiájú termelési eszközöket telepítenek az országba, amely – mivel ezek a cégek lesznek az ország a legtökeerősebb, globálisan versenyképes termelésszervezéssel és technológiával rendelkező vállalatai – meghatározza a nyitott gazdaság technológiai fejlettségét és termelékenységét.¹⁷

A multinacionális cégek betelepült leányvállalatai az általuk szervezett termelési láncokon keresztül kihatnak arra, hogy a hazai kis- és középvállalati (kkv-) szektort mennyire vonják be a nemzetközi termelésbe és kereskedelembe, így a hazai kkv-kon keresztül közvetve is kihatnak a foglalkoztatásra, jövedelemre, exportbevételre és a hazai vállalatok technológiai színvonalára is. Ennek következménye lehet egy-egy gazdaság kiemelkedése magas termelékenységi és jövedelmi szintre vagy éppen a bennragadása az úgynevezett közepes jövedelem csapdájába (*middle income trap*). Utóbbi alatt azt értjük, hogy az országba kiszervezett termelés nem igényli a csúcstechnológiát, aminek következtében közepes színvonalú marad a termelékenység is a legfejlettebb országokétól elmaradva, így végül a jövedelem is csak közepes szintű marad világviszonylatban.

valutaválság elején, ami már önmagában megnyugtatja a piacokat és csökkenti az országgal kapcsolatos kockázati felárakat a kötvénypiacokon vagy korrigál a valutaárfolyamon. Lásd: HAÁSZ–MOLNÁR 2012.

¹⁵ Lásd: www.oecd.org/tax/beps/

¹⁶ World Economic Forum Reports: www.weforum.org/reports/; World Competitiveness Ranking: www.imd.org/centers/world-competitiveness-center/rankings/world-competitiveness/. Számos további nemzetközi rangsor is létezik. Bővebben lásd NAGY–KUTASI 2020: 8. fejezet.

¹⁷ Az egyre befolyásosabb, úgynevezett új intézményi vállalkozások kockázatairól és a gazdaságpolitikának okozott kihívásokról lásd FÜLÖP 2020: 38–41.

Az ország által elfoglalt hely a multinacionális cégek globális termelési láncában tehát hosszú távú megkötést jelenthet egy ország fejlődésére, felzárkózására.¹⁸

Ugyanakkor a gazdaságpolitika is befolyásolhatja, hogy milyen ösztönzőket alkalmaz a multinacionális vállalatok befektetéseinek bevonására. Ha a cég stratégiájának megfelelő földrajzi elhelyezkedésű az ország, akkor a legerősebb ösztönzők között van a megfelelően szakképzett munkaerő, a közlekedési infrastruktúrához való kapcsolódás és a beruházáshoz adott állami támogatás.

Végül, de nem utolsósorban nem hagyható figyelmen kívül a *világpiac* működése. Legközvetlenebbül a nyersanyag-, érték- és devizatőzsdék teszik kézzelfoghatóvá ezeket a kereteket. Például a mezőgazdasági nyers termények világpiaci ára azonnal megjelenik a hazai terményárakban is, hacsak a gazdaságpolitika nem a legközvetlenebb – és így szükségszerűen piacidegen – módon árszabályozást hajt végre (kötelező felvásárlási árminimum vagy fogyasztói ármaximalizáció formájában). A kis nyitott piacgazdaságok kifejezetten nehezen képesek függetleníteni magukat a világpiaci áráktól, de a gazdaságpolitikának vannak lehetőségei hosszú távú szerződésekkel vagy költségvetési árkompenzációval eltéríteni ezeket a hatásokat. A devizapiaci hatások is kivédhetők különböző rögzített árfolyamrendszer-megoldásokkal, amelyek persze más jellegű kötöttségeket jelentenek a gazdaságpolitika számára.¹⁹

3.7. szemelvény: Amikor a Facebook kapcsolja le a villanyt

„A Facebook és Ausztrália év eleji konfliktusa rávilágított: nemcsak a politikusok vagy egyes hírszolgáltatók (és magánszemélyek) érezhetik veszélyben a közösségi médiafelületre épülő tevékenységüket és bevételüket, de egy egész országgal is megtörténhet a „lekapcsolás”. S eközben könnyen áldozatul eshet az online térben működő kvv-szektor is.

Világszerte kormányzati szintre emelkedtek az évek óta éleződő konfliktusok, amelyek a közösségi médiaszolgáltató cégek és a felhasználók között dűlnak. Nemcsak egy területen lehetett számítani összetűzésre. Egyrészt a Facebook (és 2020 óta egyre több hasonló szolgáltató) önkényes szabályokra hivatkozva előszeretettel tilt le felhasználókat és véleményeket, felvetve ezzel számos, szólás- és sajtószabadsághoz kötődő kérdést. A másik problémát az jelenti, hogy a virtuális térben üzemelő közösségi médiaszolgáltatók könnyedén elkerülik az adófizetést, és nyereségszerzésre használják a regisztrált felhasználók adatait és megosztott híreit.

Nem egy állami intézkedés született már emberi jogi, illetve a gazdasági dimenzióban. Csak néhány példa: a felhasználók tiltása miatt Idaho állam (USA) és Uganda korlátozta a Facebook-elérést. Lengyelország és Mexikó elindította a mediaszabályozás kiterjesztését a közösségi médiaszolgáltatókra. A német hálózati kikényszerítési törvény (NetzDG) 2018 óta igyekszik fogyasztóvédelmi oldalról korlátozni a szolgáltatók önkényes döntéseit. Az Európai Unió és az Amerikai Egyesült Államok 2019-ben vámháborúba keveredett a techcégek adóelkerülése ellen bevetett francia digitális adó miatt. [...]

Az ausztrál kormány 2021-ben megadóztatta a Facebookot és a Google-t, mert azok nem fizetnek jogdíjat a Facebook által ausztrál médiafelületekről átvett hírek és a Google keresési tevékenységből fakadó ausztrál találatokból származó bevételeik után. Az ausztrál kormány lépését követően a Facebook néhány napra letiltotta a

¹⁸ ÁRVA – PÁSZTOR – PYATANOVA tanulmánya (2021) mindezt tovább árnyalja, és sajátos szemszögből mutatja be a multinacionális vállalatok és az azokat befogadó országok viszonyát.

¹⁹ A technológia és a K+F felzárkózást elősegítő hatására mutat rá például KOLLÁRIK 2020b.

híreket és a megosztást, valamint céges felhasználói oldalakat az ausztrál felületein. Igazán azonban a helyi vállalati szektor szenved meg a közösségi médiaszolgáltatók és a politikusok csatáját. A politikusok letiltása semmiség ahhoz képest, mint amivel a techcégek zsarolni képesek egy kormányt a vállalkozások online felületeinek eltüntetésével. [...]

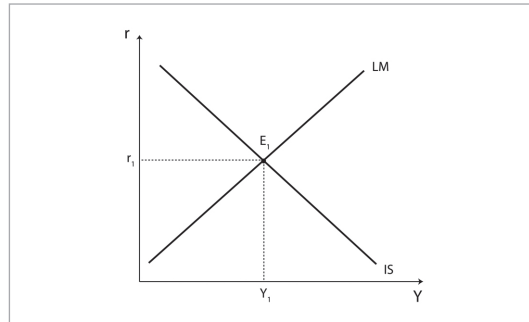
Már az Eurostat 2017-es adatai is azt mutatták, hogy a kkv-forgalom 20 százaléka származott online kereskedelemről. Az online kiskereskedelmi forgalom globálisan 4,4 milliárd dollár volt az UNCTAD 2018-as adatai alapján, amely a világ megtermelt jövedelmének több mint 5 százaléka. Ugyanez az USA-ban a GDP 5,3 százaléka, Németországban 2,5 százaléka, Ausztráliában pedig 1,5 százaléka volt. A pandémia hatására tovább emelkedett az interneten keresztül értékesítő cégek és az online lebonyolított forgalom aránya, s megállapítható: tovább nőtt a vállalkozói és vállalati szektor kiszolgáltatottsága az online tér és a közösségi média felé. [...]"

Forrás: KUTASI 2021.

Függelék

Az IS–LM- és a Mundell–Fleming-modell logikája

Az IS–LM-modell²⁰ az árupiaci és a pénzpiaci kereslet–kínálati egyensúly közös metszete a kamatláb és a jövedelem (GDP) mentén. Ezen belül az az árupiaci egyensúly függvénye, azaz az IS-görbe reprezentálja az árupiac által előállított nemzeti jövedelem (Y) reakcióját a kamatváltozásra. Minél magasabb a reálkamat, annál drágább a beruházási (és fogyasztási) hitel, ami visszafogja a beruházást (és a fogyasztást). A 3.2. ábrán az IS-görbe negatív meredeksége (lejtése) mutatja ezt az összefüggést. A másik függvény, azaz az LM-görbe a pénzpiaci reakcióját mutatja a jövedelem alakulására. Minél magasabb a jövedelemszint, annál nagyobb pénzkereslet tartozik hozzá, a nagyobb pénzkereslet pedig nagyobb reálkamatszintet eredményez. A növekvő árupiaci (és fiskális) kereslet és ebből következően növekvő jövedelem a pénzpiacon emeli a reálkamatot, amely kamatemelkedés persze negatívan visszahat az árupiaci keresletre, azaz a jövedelemre.

3.2. ábra: A pénz- és árupiac szimultán egyensúlya

Forrás: BENCZES–KUTASI 2010: 52

A gazdaságpolitika szempontjából az az érdekes kérdés, hogy hatásos lesz-e a költségvetési, illetve a monetáris politika. A gazdaságpolitikák két fő ágának hatásossága az IS- és LM-görbe meredekségétől, azaz az árupiac kamatérzékenységétől és a pénzpiac jövedelemérzékenységétől függ. A költségvetési politika akkor hatásos, ha az IS-görbe meredek, azaz a magánberuházások kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam alacsony (vagyis nem nagyon reagálnak a kamatváltozásra), valamint az LM-görbe lapos pénzpiac jövedelemérzékenysége is alacsony. Ezzel szemben a monetáris politika akkor hatásos, ha az IS-görbe lapos, azaz a beruházás kamatérzékenysége és a fogyasztási határhajlam nagy, valamint az LM-görbe meredek, azaz a pénzkereslet jövedelemérzékenysége nagy.

A Mundell–Fleming-modell az IS–LM-elemzés néhány további kiegészítésével lehetővé teszi, hogy nyitott gazdaság, azaz a pénz- és tőkepiacok nyitottsága esetén is elemezhető legyen a gazdaságpolitika hatásossága. Úttörő munkáikban Mundell és Fleming megmutatták, hogy a szokásos költségvetési és monetáris politikai hatásvizsgálatok kiterjeszthetők az áru és pénz-

²⁰ A modellek leírásának forrása BENCZES–KUTASI 2010: 2. fejezet.

piacok szimultán vizsgálatát biztosító kereteken, az IS–LM-görberendszeren túlra azáltal, hogy a külső egyensúlyt (*balance of payment, BP*) is bevonták az elemzésbe.²¹

A BP görbe a kibocsátás és a (reál)kamatláb azon pontjainak halmaza, amelyekre fennáll a gazdaság külső egyensúlya, vagyis ahol teljesül a következő:²²

$$r = r^*,$$

ahol

r a hazai kamatláb,

r^* a külföldi kamatláb.

A Mundell–Fleming-modellben lehetőség van a rugalmas és a rögzített árfolyamrendszerekben alkalmazott monetáris- és költségvetési politika hatásosságának elemzésére. A globalizációs folyamatoknak megfelelően és a valóság minél pontosabb leképezése érdekében a továbbiakban csak a *tökéletes* tőkemobilitás melletti szituációt vizsgáljuk, előbb lebegő árfolyamrendszer, majd pedig rögzített árfolyamrendszer használata mellett. Hangsúlyozni érdemes, hogy az itt következő elemzésben a fizetési mérleg állapotát közvetlenül a kamatlábak változása (illetve a hazainak a külföldi kamatlábhoz viszonyított nagysága) határozza meg, míg az árfolyam változásának hatása csak közvetetten (a kamatláb változásának eredőjeként) jelenik meg.

A tökéletes tőkemobilitást feltételező modell sajátossága, hogy abban a külső egyensúlyt megjelenítő görbe ($BP = 0$) egy horizontális egyenes. A görbe illetően alakja azt az egyszerű ténnyt rögzíti, hogy a hazai és a külföldi aktívák között tökéletes a helyettesíthetőség, illetve hogy a fizetési mérleg egyenlegét kizárólag a tőkemérleg egyenlege határozza meg. A BP-görbe mentén ezért adott kamatlábhoz a nemzeti jövedelem bármekkora értéke tartozhat. Ez a feltételezés összhangban áll azzal a megfigyeléssel, hogy egy kis, nyitott gazdaság nem képes befolyásolni a nemzetközi tőkepiacokon kialakuló egyensúlyi reálkamatlábát (r^*), azaz a hazai reálkamatláb (r) rendre igazodik r^* -hoz: $r = r^*$. Bármilyen eltérés r^* -tól csak időleges, átmeneti lehet, mivel a gazdaság belső és külső (pénz)mechanizmusai inkább előbb, mint utóbb kikényszerítik az igazodást. Tökéletes tőkemobilitás mellett elvben sem a fiskális politika, sem pedig a monetáris politika nem képes a reálkamatláb tartós befolyásolására. Ha a kamatlábra nem is, de talán a reáljövedelemre kifejthet hatást a gazdaságpolitika. Ennek alakulása azonban – mint látni fogjuk – az alkalmazott árfolyamrendszer függvénye.

Rugalmas árfolyamrezsimeket és tökéletes tőkemobilitást feltételezve, ha a jegybank úgy dönt, hogy élénkíti a hazai gazdaságot, azaz expanzív politikája révén növeli a reálpénz állományát, akkor első körben azt fogja elérni, hogy a hazai kamatláb mérséklődik (legalábbis időlegesen), hiszen csak így biztosítható, hogy a pénz iránti kereslet és kínálat – megnövekedett pénzkínálat esetén – újra egyensúlyba kerüljön. Grafikusan: LM-görbe jobbra lefelé mozdul el és kijelöli az új

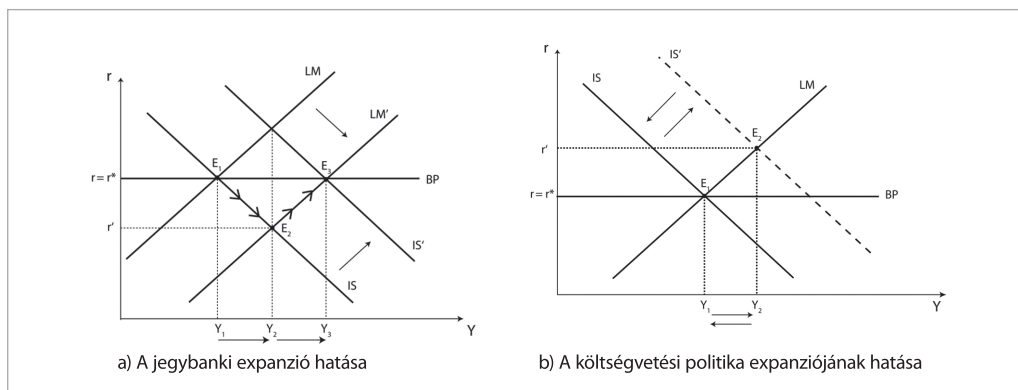
²¹ MUNDELL 1963, illetve FLEMING 1962.

²² A nemzetközi fizetési mérleg egyensúlya alatt értve a folyó fizetési mérleg és a tőkemérleg együttesének egyensúlyát. A folyó fizetési mérleg (szűkebben a kereskedelmi mérleg) egyenlege (i) a hazai és a külföldi kereslet, vagy másképpen a hazai és a külföldi jövedelem, illetve (ii) az árfolyam alakulásának függvénye. Annál nagyobb ugyanis a hazai export, minél magasabb a külföld jövedelme, a hazai import pedig akkor nő, ha a hazai jövedelem nő. Az export és az import tényleges változása pedig a vonatkozó jövedelemrugalmasságok függvénye. A tőkemérleg egyenlegét pedig – tökéletes tőkemobilitást feltételezve – a hazai és a külföldi kamatláb nagysága, pontosabban azok különbsége határozza meg. Ha a hazai kamatláb felülmúlja a külföldit, akkor tőkebeáramlás, máskülönben tőkekiáramlás valósul meg.

egyensúlyi pontot, E_2 -t – ezt mutatja az 3.3.a. ábra.²³ A fentiekben leírt leértékelődési folyamat játszódik le. A leértékelődés hatására az export elvben javul, míg az import mérséklődik, az áru piacon a hazai termékek iránti kereslet nő, azaz az IS-görbe jobbra felfelé tolódik. A jegybanki beavatkozás tehát annyiban lehet sikeres, amennyiben maga a tőkekivonulás okozta valuta-leértékelődés is sikeres. A monetáris hatás az azt várja ugyanis a leértékelődéstől, hogy általa a nettó export javul. A pénzpiaci változások így az árupiacon is változásokat eredményeznek.

Rugalmas árfolyamrendszert és tökéletes tőkemobilitást feltételezve tehát a monetáris politika képes lehet elérni a reálszektor igazodásán keresztül a nemzeti jövedelem emelkedését. A folyamat mindaddig tart, amíg nem teljesül újra: $r = r^*$. Ez úgy történik, hogy egyfelől a folyó fizetési mérlegben az export javulását a növekvő jövedelem okán az import emelkedése kíséri (így helyreáll a folyó mérleg egyensúlya), illetve másfelől az IS-görbe jobbra tolódásának következményeként nő a kamatláb a gazdaságban, erősítve a hazai fizetőeszközt és megállítva a tőke (további) menekülését.

A költségvetési politika expanzíós törekvései ugyanakkor egyértelműen sikertelenségre vannak ítélve rugalmas árfolyamviszonyok között (3.3.b. ábra). A fiskális expanziót az IS-görbe jobbra felfelé történő elmozdulása jeleníti meg (az új egyensúly E_2). Az IS-görbe ilyen való elmozdulását (emelkedő hazai kamatlábat és nemzeti jövedelmet eredményezve) most azonban nem kell ellensúlyoznia a monetáris hatás expanziójának, hiszen a jegybank önálló, autonóm intézmény – az LM-görbe tehát akár mozdulatlan is maradhat. A megemelkedett belső kamatlábak azonban a kamatparitásnak megfelelően tőkebeáramlást és felértékelődést váltanak ki, ami romló folyó fizetési mérleget eredményez. A fiskális költsékezés fent kifejtett kiszorítási hatását mutatja, hogy az IS'-görbe visszatér eredeti állapotába, az új egyensúly egybeesik a réggel: E_1 .

3.3. ábra: A gazdaságpolitika hatásossága rugalmas árfolyamrendszerben

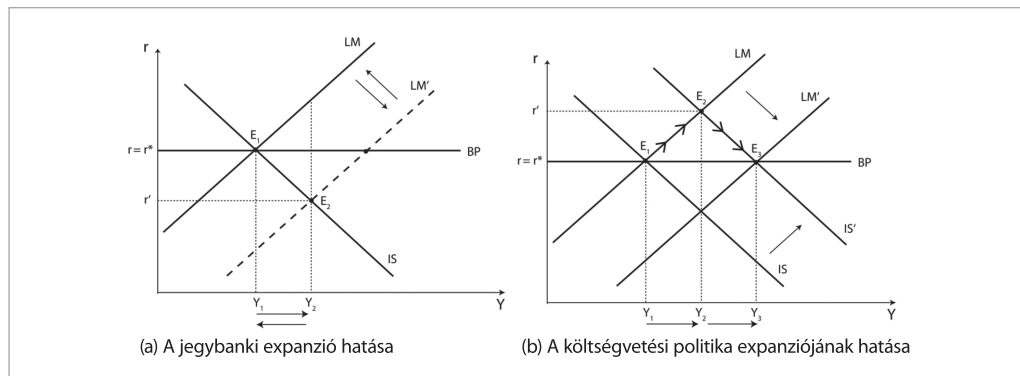
Forrás: BENCZES-KUTASI 2010: 61.

Rögzített árfolyam esetén a monetáris élénkítés és megszorítás a következők miatt hatástalan a modellben: a kamatláb szintje nyitott gazdaságokban – mint korábban hangsúlyoztuk – adottság (r^*), attól a kamatparitás elvének megfelelően a hazai kamatláb (r) tartósan semelyik irányban nem térhet el. Relatív alacsony hazai kamatlábak miatt fent leírt tőkekivonulás leértékelési nyomás alá helyezi a hazai valutát, amit jegybank kénytelen ellentételezni. Ami történik, az voltaképpen nem más, mint a korábban piacra engedett hazai valuta visszavásárlása a nemzeti fizetőeszköz

²³ Ne feledjük, az árszínvonal rögzített. A pénzállomány növelése így nemcsak a nominális, de a reálpénzállományt is emeli.

újbolí megerősítésének szándékával. Előbb jobbra lefelé mozdul az LM-görbe, majd visszatér eredeti pozíciójába – 3.4.a. ábra).

A fiskális politika hatásos a rögzített valutájú, nyitott gazdaság esetén. A fiskális élénkítés leértékelődési nyomást eredményez a fent leírtak alapján (3.4.b. ábra). Az IS-görbe jobbra felfelé tolódása (E_2) ugyanis a belső kamatláb emelkedését indukálja, amely így elszakad a nemzetközi kamatlábszinttől. Ez eredményezi a tőkebeáramlást és a felértékelődést, amelyre reagál a jegybank pénzkínálatnöveléssel, ha meg akarja védeni az árfolyamrögzítést a felértékelődéstől. Az LM-görbe elmozdul LM' -be, illetve az egyensúlyi pont az E_2 -ből az E_3 -ba. Így a fiskális keresletélénkítés nem vagy csak mérsékelt eredményez kamatemelkedést és kiszorítási hatást.

3.4. ábra: A gazdaságpolitika hatásossága rögzített árfolyamrendszerben

Forrás: BENCZES–KUTASI 2010: 61.

Fogalmak: Phillips-görbe doktrína, időinkonzisztencia, rugalmasság, multiplikátorhatás, határhajlam, hatékonyság vs. méltányosság dilemma, politikai üzleti ciklus, graduális átmenet, sokkterápia

Ellenőrző kérdések:

1. Miben különbözik egy zárt és egy nyitott gazdaság a gazdaságpolitikai stimulusokra és megszorításokra adott reakciók tekintetében?
2. Milyen hatással vannak a nemzetközi gazdasági és pénzügyi szervezetek (például IMF) az országok gazdaságpolitikai mozgásterére?
3. Hogyan torzíttja a gazdaságpolitika döntéseit és a gazdasági kibocsájtás alakulását a politikai választás?
4. Mi a különbség a hatékonyságfókuszú és a méltányosság-fókuszú gazdaságpolitika között?

Problémamegoldás:

1. Lehet-e optimális társadalmilag, ha egy gazdaságpolitikai döntést a méltányosság alapján hoznak meg a döntéshozók? Például lehet-e hatékony a szociális ösztöndíj, vagy az amerikai egyetemeken jellemző élsportolói ösztöndíj, vagy a kevésbé fejlett országok külföldi hallgatóinak adott ösztöndíj (például DAAD vagy Stipendium Hungaricum)?
2. Vajon miért nagyjából egy év, amíg a jegybanki kamatdöntések érvényesülnek az inflációs mutatóban?
3. Lehetséges-e pénzügyi, gazdasági ösztönzőkkel, juttatásokkal, megvonásokkal megállítani a túlnépesedést vagy a népességfogyást?

Irodalomjegyzék

- Árva, László – PÁSZTOR, Szabolcs – PYATANOVA, Victoria (2020): Some Thoughts on the Relationship Between Multinational Corporation Strategies and the Changing Patterns of International Trade. The Geographical Optimization Principle. *Economy and Finance*, 7(1), 56–77. Online: <http://doi.org/10.33908/EF.2020.1.3>
- BENCZES István – KUTASI Gábor (2010): *Költségvetési pénzügyek*. Budapest: Akadémiai.
- BLAHÓ András – PRANDLER Árpád (2014): *Nemzetközi szervezetek és intézmények*. Budapest: Akadémiai. Online: <https://doi.org/10.1556/9789630597821>
- COUTINO, Alfredo (2017): Mexico's Political Business Cycle. *Moody's Analytics*, 2017. július 4. Online: www.economy.com/economicview/analysis/294677/Mexicos-Political-Business-Cycle
- FLEMING, J. Marcus (1962): Domestic Financial Policies Under Fixed and Floating Exchange Rates. *IMF Staff Papers*, 9(3), 369–379. Online: <https://doi.org/10.5089/9781451968873.024>
- FRIEDMAN, Milton (1986): *Infláció, munkanélküliség, monetarizmus*. Budapest: Közgazdasági és Jogi.
- FÜLÖP Katalin (2020): *Intézményi magatartás*. Budapest: Nemzeti Közszerológati Egyetem, KTI.
- FÜLÖP Katalin (2022): Adópolitika. In ÖRDÖGH Tibor (szerk.): *Az Európai Unió szakpolitikai rendszere*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó.
- HAÁSZ János – MOLNÁR Tamás (2012): Törököt fogott velünk az IMF? *Index*, 2012. február 17. Online: https://index.hu/gazdasag/magyar/2012/02/17/torokot_fogott_velunk_az_imf/
- HAGYÁNEK Andrea (2022): Folytatódott a vasutas sztrájk az Egyesült Királyságban. *Euronews.com*, 2022. június 23. Online: <https://hu.euronews.com/2022/06/23/folytatodott-a-vasutas-sztrajk-az-egyesult-kiralysagban>
- IV (2020): Az orvosi kamara elnöke levélben kéri a bérek rendezését Orbántól. *Index*, 2020. május 30. Online: https://index.hu/belfold/2020/05/30/magyar_orvosi_kamara_kincses_berrendezes_egeszsegugy_orvosok_level_orban/
- KOCSI Margit (2012): AmCham: felrázó javaslatcsomag. *VG Világgazdaság*, 2012. április 16. Online: www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2012/04/amcham-felrazo-javaslatcsomag
- KOLLÁRIK Ferenc (2020a): Hogyan módosítják a nemzetközi kereskedelmi és gazdasági integrációk a gazdasági folyamatokat? In NAGY Sándor Gyula – KUTASI Gábor (szerk.): *Gazdaságdiplomácia: Elmélet és gyakorlat felkészülő diplomátáknak*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó – Akadémiai.
- KOLLÁRIK Ferenc (2020b): Magyarország, Csehország és Szlovákia regionális és makrogazdasági konvergenciája az EU-csatlakozás előtt és után. *Európai Tükör*, 23(2), 99–115. Online: <http://doi.org/10.32559/et.2020.2.5>
- KUTASI Gábor (2021): Amikor a Facebook kapcsolja le a villanyt. *Ludovika.hu*, 2021. július 26. Online: www.ludovika.hu/blogok/ludeconblog/2021/07/06/amikor-a-facebook-kapcsolja-le-a-villanyt/
- MANKIW, N. Gregory (2005): *Makroökonómia*. Budapest: Osiris.
- MUNDELL, Robert A. (1963): Capital Mobility and Stabilization Policy Under Fixed and Flexible Exchange Rates. *Canadian Journal of Economics and Political Science*, 29(4), 475–485. Online: <https://doi.org/10.2307/139336>
- LENGYEL Miklós (2022): Recessziót hozhat a Federal Reserve Board szerdán várható újabb szigorítása? *Hvg.hu*, 2022. június 15. Online: https://hvg.hu/gazdasag/20220615_Recessziot_hozhat_a_Federal_Reserve_Board_szerdan_varhato_ujabb_szigoritasa
- NAGY András (1999): A dél-európai országok európai integrációja és annak tanulságai – I. *Közgazdasági Szemle*, 46(2), 176–193. Online: <http://epa.oszk.hu/00000/00017/00046/pdf/nagyandras.pdf>
- NAGY Sándor Gyula – KUTASI Gábor szerk. (2020): *Gazdaságdiplomácia. Elmélet és gyakorlat felkészülő diplomátáknak*. Budapest: Ludovika Egyetemi Kiadó – Akadémiai.

- PHILLIPS, A. W. (1958): The Relation between Unemployment and the Rate of Change of Money Wages in the United Kingdom, 1861–1957. *Economica*, 25(100), 283–299. Online: <https://doi.org/10.2307/2550759>
- Portfolio (2015): A nap ábrája: így vonulnak nyugdíjba a magyarok. *Portfolio.hu*, 2015. augusztus 10. Online: www.portfolio.hu/gazdasag/20150810/a-nap-abraja-igy-vonulnak-nyugdijba-a-magyarok-218027
- STIGLITZ, Joseph E. (2002): *A globalizáció és visszasságai*. Budapest: Napvilág.
- STUBNYA Bence – KOCSIS Krisztina (2019): Egy ábra arról, ahogy Orbán megpróbálja a lehetetlent. *Index.hu*, 2019. február 26. Online: https://index.hu/chart/2019/02/26/szuleteszam_demografia_idovonal_csaladpolitika_lakaspolitika/
- Szabad Európa (2022): A Mol-vezér szerint nem tartható fenn sokáig a benzinárstop. *Szabadeuropa.hu*, 2022. április 28. Online: www.szabadeuropa.hu/a/a-mol-vezer-szerint-nem-tarthato-fenn-sokaig-a-benzinarstop/31825308.html
- SZD (2022): Hiába az MNB nagy emelése, az Egyesült Államokból jöhet az újabb nyomás. *Index.hu*, 2022. június 29. Online: <https://index.hu/gazdasag/2022/06/29/hiaba-az-mnb-nagy-emelese-az-egyesult-allamokbol-johet-az-ujabb-nyomas/>
- SZENTES Tamás (1999): *Világgazdaságtan. Elméleti és módszertani alapok*. Budapest: BKE Aula.
- V. Gy. (2017): Demján Sándor szerint több százezerrel kellene csökkenteni az állami alkalmazottak számát. *VG Világgazdaság*, 2017. december 1. Online: www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2017/12/tobb-szazezerrel-csokkentene-az-allami-alkalmazottak-szamat-demjan-sandor